

**O‘ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA MUAMMOLI
KREDITLARNI BOSHQARISHNING SAMARALI
MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

Adhamov Umid Yorqinjon o‘g‘li
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston tijorat banklarida aktivlar sifatini ta’minlash va muammoli kreditlar (NPL) hajmini optimallashtirishning iqtisodiy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida bank tizimidagi kredit tavakkalchiliklarini boshqarishning amaldagi holati tahlil qilinib, qaytarilmaslik darajasi yuqori bo‘lgan aktivlarning bank barqarorligiga ta’siri baholangan. Maqolada muammoli kreditlarni undirish va tarkibiy qayta qurishda (restructuring) xalqaro eng yaxshi amaliyotlar, xususan, Basel III standartlari va aktivlarni boshqarish kompaniyalari (AMC) tajribasi milliy bank tizimiga adaptatsiya qilingan. Muallif tomonidan kredit portfeli sifatini monitoring qilishning innovatsion modellari va muammoli aktivlar bilan ishlashning samarali mexanizmlari bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: muammoli kreditlar, NPL (non-performing loans), aktivlar sifati, kredit tavakkalchiligi, bank barqarorligi, restrukturizatsiya, skoring modellari, aktivlarni boshqarish, bank nazorati, kredit portfeli.

Abstract. This article investigates the issues of improving economic and legal mechanisms for ensuring asset quality and optimizing the volume of non-performing loans (NPLs) in the commercial banks of Uzbekistan. Within the scope of the research, the current state of credit risk management in the banking system is analyzed, and the impact of high-default assets on banking stability is assessed. The article adapts international best practices for the recovery and restructuring of problematic loans, specifically Basel III standards and the experience of Asset Management Companies (AMC), to the national banking system. The author has

developed scientifically grounded recommendations for innovative models of credit portfolio quality monitoring and effective mechanisms for dealing with problematic assets.

Key words: *non-performing loans (NPL), asset quality, credit risk, banking stability, restructuring, scoring models, asset management, banking supervision, credit portfolio.*

Аннотация. *В данной статье исследуются вопросы совершенствования экономико-правовых механизмов обеспечения качества активов и оптимизации объема проблемных кредитов (NPL) в коммерческих банках Узбекистана. В рамках исследования проанализировано текущее состояние управления кредитными рисками в банковской системе и оценено влияние активов с высокой степенью невозврата на устойчивость банков. В статье адаптированы к национальной банковской системе лучшие международные практики взыскания и реструктуризации проблемных кредитов, в частности стандарты Базеля III и опыт компаний по управлению активами (АМС). Автором разработаны научно обоснованные рекомендации по инновационным моделям мониторинга качества кредитного портфеля и эффективным механизмам работы с проблемными активами.*

Ключевые слова: *проблемные кредиты, NPL (неработающие кредиты), качество активов, кредитный риск, банковская устойчивость, реструктуризация, скоринговые модели, управление активами, банковский надзор, кредитный портфель.*

KIRISH

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi bevosita ularning kredit portfeli sifati va aktivlarining qaytariluvchanlik darajasi bilan belgilanadi. Banklar iqtisodiyotning real sektorini moliyalashtirish orqali mamlakat yalpi ichki mahsulotining o‘shishiga xizmat qilsa-da, ushbu jarayon

muqarrar ravishda kredit tavakkalchiliklarini yuzaga keltiradi. Global moliya bozoridagi turbulentlik va iqtisodiy shoklar sharoitida muammoli kreditlar (NPL) hajmining ortishi bank tizimi uchun nafaqat likvidlilik tanqisligini, balki tizimli xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Kredit portfelidagi muammoli aktivlarning salmog'ini optimallashtirish banklarning investitsion salohiyatini saqlab qolish va ularning kapitalizatsiya darajasini mustahkamlashning strategik shartidir. Shu bois, muammoli kreditlarni boshqarishning zamonaviy va moslashuvchan mexanizmlarini ilmiy asoslangan holda takomillashtirish bugungi kunda moliya-bank sohasi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Nazariy jihatdan, muammoli kreditlarning vujudga kelishi axborot asimmetriyasi, mijozlarning "moral hazard" (axloqiy xatar) holatlari va makroiqtisodiy kon'yunkturaning o'zgarishi bilan uzviy bog'liqdir. Muammoli aktivlar bankning "o'lik kapitali" hisoblanib, ular foyda keltirishdan to'xtaydi va bankni qo'shimcha zaxiralar shakllantirishga majbur etadi, bu esa o'z navbatida moliya muassasasining rentabelligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Kreditlarni qaytarish mexanizmlarining samarasizligi banklararo bozorda ishonchning pasayishiga va iqtisodiyotda kredit multiplikatori ta'sirining zaiflashishiga olib keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, NPL darajasining yuqori bo'lishi bankning kiber-bardoshlilikini va innovatsion rivojlanish loyihalarini moliyalashtirish imkoniyatlarini ham cheklab qo'yadi. Binobarin, muammoli kreditlarni boshqarish nafaqat qarzni undirish, balki bank aktivlari sifatini barqaror saqlashning kompleks tizimi sifatida talqin etilishi lozim.

O'zbekiston bank tizimini isloh qilish va transformatsiya qilish strategiyasi doirasida davlat ulushi mavjud banklarni xususiylashtirish va moliya bozorini liberallashtirish jarayonlari jadal kechmoqda. "O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan maqsadlarga erishish uchun bank tizimining barqarorligini ta'minlovchi Basel III va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS 9) amaliyotga keng tatbiq etilmoqda. Biroq, so'nggi yillarda kreditlash ko'lamining kengayishi bilan bir

qatorda, ayrim tijorat banklarida muammoli kreditlar ulushining ortish tendensiyasi kuzatilmoqda, bu esa regulyatoridan nazorat mexanizmlarini yanada kuchaytirishni talab etadi. Milliy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari va huquqiy muhitini inobatga olgan holda muammoli kreditlar bilan ishlashning yangicha yondashuvlarini ishlab chiqish zarurati tobora kuchaymoqda. Bu jarayon banklarning xalqaro reytinglardagi o'rnini yaxshilash va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun ham hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, amaldagi muammoli kreditlarni boshqarish tizimida qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda, xususan, garov mulklarini undirish jarayonlarining murakkabligi va sud-huquqiy tizimidagi byurokratik to'siqlar undirish samaradorligini pasaytirmoqda. Shuningdek, banklarda muammoli aktivlarni sotish bo'yicha ikkilamchi bozorning yetarlicha rivojlanmaganligi va aktivlarni boshqarish bo'yicha ixtisoslashgan kompaniyalarning (AMC) faoliyati sustligi kredit portfelini sog'lomlashtirishga to'sqinlik qilmoqda. Kredit monitoringining ko'p hollarda reaktiv (kechikib javob beruvchi) xarakterga ega bo'lishi muammolarni barvaqt aniqlash va xatarlarni minimallashtirish imkonini bermayapti. Bunday sharoitda, muammoli kreditlarni restrukturizatsiya qilish (tarkibiy qayta qurish) va ularni boshqarishda innovatsion monitoring tizimlarini joriy etish masalasi ilmiy izlanishlar uchun keng maydon yaratadi. Mavjud institutsional va metodologik bo'shliqlarni to'ldirish bank tizimining uzoq muddatli barqarorligini kafolatlaydi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekiston tijorat banklarida muammoli kreditlarni boshqarish va aktivlar sifatini sog'lomlashtirishning samarali mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot doirasida muammoli kreditlar vujudga kelishining omillari tizimli tahlil qilinadi va ularni boshqarishda xalqaro eng yaxshi amaliyotlarning (Best Practices) adaptatsiya qilish imkoniyatlari o'rganiladi. Maqolada NPL hajmini kamaytirishning iqtisodiy-matematik modellari va bank portfelini samarali

monitoring qilishning yangi indikatorlar tizimi taklif etiladi. Olingan natijalar banklarning kredit siyosatini optimallashtirishga, muammoli aktivlar bilan ishlash xarajatlarini kamaytirishga va umumiy bank barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot xulosalari bank sohasidagi mutaxassislar va regulyatorlar uchun amaliy qo‘llanma bo‘lishi hamda sohadagi ilmiy qarashlarni boyitishi kutilmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Tijorat banklarida muammoli aktivlarning vujudga kelishi va ularni boshqarish metodologiyasi iqtisodiy nazariyada axborot asimmetriyasi va "axloqiy xatar" (moral hazard) kontsepsiyalari doirasida fundamental tadqiq etilgan. Jozef Stiglits va Endryu Veyss o‘zlarining klassik asarlarida kredit bozoridagi salbiy tanlov (adverse selection) muammosi banklar uchun muammoli kreditlar yuzaga kelishining asosiy determinanti ekanligini isbotlaganlar. Ularning fikricha, foiz stavkalarining haddan tashqari yuqoriligi ishonchli qarz oluvchilarni bozordan siqib chiqarib, yuqori tavakkalchilikka ega bo‘lgan mijozlar ulushini orttiradi, bu esa o‘z navbatida NPL hajmining o‘shishiga olib keladi. Ushbu nazariy yondashuv banklar uchun kreditlash jarayonida nafaqat garov ta’minotiga, balki mijozning moliyaviy xulq-atvorini chuqur skoring tahlil qilishga asoslangan baholash tizimini shakllantirish zarurligini asoslaydi.

Xalqaro moliya inqirozlari va kredit sikllarini tadqiq etgan olimlar Karmen Reynxart va Kennet Rogoff muammoli kreditlarning makroiqtisodiy barqarorlikka ta’sirini tahlil qilib, NPL darajasining keskin ortishi ko‘pincha moliyaviy pufaklar portlashi va iqtisodiy turg‘unlikning asosiy indikator ekanligini ta’kidlaydilar. Ularning qarashlariga ko‘ra, bank tizimidagi "yomon aktivlar" (bad assets) iqtisodiyotda kapital aylanishini sekinlashtiradi va kredit multiplikatori ta’sirini pasaytiradi. Shu bois, xalqaro amaliyotda muammoli kreditlarni bank balansidan chiqarish va ularni boshqarish uchun maxsus "Aktivlarni boshqarish kompaniyalari" (AMC) yoki "Yomon bank" (Bad Bank) modellaridan foydalanish keng tavsiya etiladi. Ushbu olimlarning tadqiqotlari muammoli kreditlarni boshqarish nafaqat

alohida bankning, balki butun milliy moliya tizimining xavfsizligi masalasi ekanligini tasdiqlaydi.

Zamonaviy bank nazariyasida kredit portfeli sifatini boshqarishda Basel III standartlari va IFRS 9 (Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari) doirasidagi "kutilayotgan kredit zararlari" (Expected Credit Loss - ECL) modeli markaziy o'rin tutadi. Ushbu metodologiya banklardan muammoli kreditlar yuzaga kelishini kutmasdan, balki xatarlarni prognoz qilish asosida oldindan zaxiralar shakllantirishni talab etadi. Ko'pgina xalqaro ekspertlar muammoli kreditlarni boshqarishda "proaktiv monitoring" va "barvaqt ogohlantirish tizimlari"ni (Early Warning Systems) joriy etishni eng samarali mexanizm sifatida baholaydilar. Bu boradagi ilmiy izlanishlar kredit portfelini sog'lomlashtirishda restrukturizatsiya usullari va qarzni aktivlarga almashtirish (debt-to-equity swap) kabi instrumentlarning iqtisodiy samaradorligini ochib beradi. Mazkur yondashuvlar banklarga muammoli aktivlar bilan ishlashda operatsion xarajatlarni optimallashtirish imkonini taqdim etadi.

O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar milliy bank tizimida muammoli kreditlarni boshqarish masalalarini o'rganishda ko'proq institutsional islohotlar va huquqiy muhitning ta'siriga e'tibor qaratadilar. Mahalliy tadqiqotchilar o'z ishlarida davlat ulushi mavjud banklarda kredit portfeli sifatining pastligi sabablarini tahlil qilib, imtiyozli kreditlash tizimining NPL darajasiga ta'sirini deterministik usullar bilan baholaganlar. Ularning fikricha, O'zbekiston sharoitida muammoli kreditlarni undirish samaradorligini oshirish uchun garov mulkini realizatsiya qilish mexanizmlarini soddalashtirish va kredit byurolari faoliyatini kengaytirish strategik ahamiyatga ega. Shuningdek, mahalliy adabiyotlarda bank tizimi transformatsiyasi davrida kredit tavakkalchiliklarini boshqarishning raqamli modellarini yaratish zarurati tobora ko'proq muhokama qilinmoqda. Ushbu qarashlar milliy bank amaliyotida muammoli aktivlar bilan ishlashning o'ziga xos iqtisodiy-huquqiy bazasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, mavjud adabiyotlar tahlili muammoli kreditlarni boshqarishning nazariy va amaliy jihatlarini keng yoritilganini ko'rsatsa-da, O'zbekiston tijorat banklarining xususiylashtirish va transformatsiya sharoitida NPL boshqaruvining samarali mexanizmlari hali tizimli ravishda yaxlit modelga keltirilmagan. Aksariyat tadqiqotlar faqat undirish yoki zaxira shakllantirish masalalari bilan cheklanib, muammoli aktivlarni sotishning ikkilamchi bozorini yaratish va AMC kompaniyalarining iqtisodiy samaradorligini baholash metodikasi bo'shliq bo'lib qolmoqda. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida sun'iy intellektga asoslangan "muammoli kreditlarni bashorat qilish modellari"ning milliy bank tizimiga adaptatsiyasi yetarlicha tadqiq etilmagan. Mazkur tadqiqot aynan shu ilmiy bo'shliqlarni to'ldirishga, ya'ni muammoli kreditlarni boshqarishning kompleks va innovatsion mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli tahlil, qiyosiy iqtisodiy diagnostika va mantiqiy modellashtirish usullari tanlab olindi. Muammoli kreditlarni boshqarish jarayoni bank aktivlarining sifatini belgilovchi dinamik va ko'p faktorli tizim sifatida qaralib, unda sabab va oqibat bog'liqliklari ierarxik tartibda o'rganildi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy hodisalarni dialektik bilish tamoyillaridan foydalanilgan holda, kredit portfelining tarkibiy o'zgarishlari va ularning bank likvidliligi bilan o'zaro aloqadorligi tahlil qilindi. Metodologiyaning markaziy qismini muammoli aktivlarning vujudga kelishiga ta'sir etuvchi makroiqtisodiy va mikroiktisodiy omillarni guruhlash hamda ularning ta'sir darajasini ekspert baholash usullari orqali aniqlash tashkil etadi. Mazkur yondashuv NPL hajmini nafaqat joriy holatda tahlil qilish, balki uning kelgusidagi o'zgarish tendensiyalarini ilmiy bashorat qilish imkonini beradi.

Tadqiqotda miqdoriy ma'lumotlarni qayta ishlashda statistik guruhlash, trendli modellashtirish va korrelyatsion tahlil metodlaridan keng foydalanildi. Kredit portfeli sifatini baholashda muammoli kreditlarning umumiy portfeldagi ulushi

asosiy indikator sifatida qabul qilinib, uning dinamikasi turli iqtisodiy davrlar kesimida qiyoslandi. Shuningdek, qarz oluvchilarning defolt ehtimolligini aniqlashda sifat ko'rsatkichlarini miqdoriy ko'rinishga keltiruvchi balli-skoring modellaridan foydalanildi, bu esa muammoli aktivlar shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni differensial tahlil qilishga xizmat qildi. Tadqiqotda qo'llanilgan migratsiya matritsalarini usuli kreditlarning bir sifat toifasidan boshqasiga o'tish ehtimolligini mantiqiy hisoblash imkonini beradi. Ushbu metodlar majmuasi bank tizimidagi xatarlarni nafaqat aniqlash, balki ularni boshqarishning optimal strategiyalarini tanlashga yordam beradi.

Empirik tahlillar uchun axborot bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari, tijorat banklarining xalqaro auditdan o'tgan moliyaviy hisobotlari hamda xalqaro moliya institutlarining tahliliy hisobotlari tanlab olindi. Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston bank tizimidagi davlat va xususiy banklarning so'nggi besh yillik faoliyat ko'rsatkichlari asos qilib olindi. Ma'lumotlarning reprezentativligini ta'minlash maqsadida qatlamli tanlanma usuli qo'llanildi, bu esa tizim ahamiyatiga ega banklar va kichik banklar o'rtasidagi muammoli aktivlar profilini xolis qiyoslash imkonini berdi. Ma'lumotlarni qayta ishlashda ularning ishonchliligi statistik barqarorlik testlari orqali tekshirildi, bu esa olingan xulosalarning ilmiy asoslanganligini va xolisligini kafolatlaydi.

Metodologiya muhim yo'nalishlaridan biri — muammoli kreditlarni restrukturizatsiya qilish va undirish mexanizmlarining samaradorligini baholash uchun stsenariyli tahlil va stress-test o'tkazish uslubiyotini qo'llashdir. Bunda iqtisodiy vaziyatning turlicha rivojlanish variantlari sharoitida kredit portfelining chidamliligi va bank kapitalining himoyalanganlik darajasi sinovdan o'tkazildi. Tadqiqotda muammoli aktivlarni boshqarishda Aktivlarni boshqarish kompaniyalari (AMC) modelining iqtisodiy samaradorligini baholash uchun xarajatlar va kutilayotgan foyda nisbati tahlili metodikasidan foydalanildi. Ushbu usul yordamida muammoli qarzni bank balansida uzoq muddat saqlash va uni uchinchi tomonga

sotish natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy oqibatlar o‘zaro qiyoslandi. Bunday kompleks yondashuv bank aktivlarini sog‘lomlashtirishning eng maqbul va kam xarajatli strategiyasini tanlash imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasining yakuniy bosqichi ishlab chiqilgan ilmiy taklif va tavsiyalarni bank amaliyotiga tatbiq etish natijasida kutilayotgan samarani prognoz qilishga yo‘naltirildi. Buning uchun mantiqiy sintez va ekstrapolyatsiya usullaridan foydalanilib, taklif etilayotgan "NPL boshqaruvining takomillashtirilgan mexanizmi"ning bankning umumiy moliyaviy barqarorligiga ta’siri baholandi. Metodologiyaning har bir bosqichi mantiqiy izchillikda birlashtirilgan bo‘lib, muammoli kreditlar muammosini nafaqat tor doiradagi bank xatari, balki institutsional va strategik masala sifatida hal qilishga qaratilgan. Olingan metodologik natijalar tijorat banklari uchun muammoli aktivlar bilan ishlash bo‘yicha "strategik yo‘l xaritasi"ni shakllantirishda muhim amaliy va nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O‘zbekiston bank tizimida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli transformatsiya jarayonlari kredit portfelining tarkibiy jihatdan o‘zgarishiga va muammoli aktivlarning shakllanish dinamikasiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Tahlillarimiz shuni ko‘rsatmoqdaki, bank sektorining xususiylashtirilishi va moliya bozorining liberallasuvi sharoitida muammoli kreditlar (NPL) ulushi ma’lum darajada barqarorlashgan bo‘lsada, ayrim segmentlarda xatarlar saqlanib qolmoqda. Davlat ulushi mavjud banklarda aktivlar sifatini yaxshilash bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida qaytarilmaslik darajasi yuqori bo‘lgan kreditlarni balansdan chiqarish va ularni sog‘lomlashtirish jarayonlari faollashdi. Biroq, makroiqtisodiy turbulentslik va tashqi savdo munosabatlaridagi o‘zgarishlar kredit portfelining sifatiga o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatmasdan qolmayapti. Bu esa banklardan muammoli aktivlarni boshqarishning faqatgina undirishga yo‘naltirilgan emas, balki barvaqt aniqlashga

asoslangan modellarini tatbiq etishni taqozo etadi.

1-jadval.

O‘zbekiston bank tizimida muammoli kreditlar (NPL) dinamikasi va guruhlanishi

Ko‘rsatkichlar	2022	2023	2024	2025-	2026
Umumiy NPL ulushi (%)	5,2	4,8	4,1	3,9	3,5
Davlat banklarida NPL (%)	6,1	5,5	4,9	4,5	4,0
Xususiy banklarda NPL (%)	3,4	3,2	2,8	2,6	2,4
Zaxira bilan qoplanganlik darajasi (%)	78	82	85	88	90

Iqtisodiyot tarmoqlari kesimidagi tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, muammoli kreditlarning eng yuqori ulushi savdo va umumiy ovqatlanish hamda qishloq xo‘jaligi sohaslariga to‘g‘ri kelmoqda. Bu sohalarda faoliyat yurituvchi subyektlarning pul oqimlari mavsumiylik va bozor kon’yunkturasiga yuqori darajada bog‘liqligi ularning to‘lov qobiliyatiga o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda. Sanoat va qurilish sohaslarida esa kreditlarning qaytarilmaslik darajasi nisbatan barqaror bo‘lib, bu loyihalarning uzoq muddatli xarakteri va garov ta’minotining mustahkamligi bilan izohlanadi. Jismoniy shaxslarga ajratilgan mikrokreditlar va aholiga berilgan iste’mol kreditlari segmentida esa muammoli aktivlarning biroz o‘sish tendensiyasi kuzatilmoqda, bu esa aholining qarz yukining ortib borayotganidan dalolat beradi. Mazkur tarkibiy tahlil banklarga o‘zlarining kredit siyosatini tarmoqlar kesimida differentsial tarzda qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Kredit xatarlarining shakllanishida institutsional omillar, xususan, o‘tmishda ajratilgan imtiyozli kreditlash dasturlarining o‘rni alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotimiz natijalariga ko‘ra, davlat dasturlari doirasida ajratilgan kreditlarning muammoli bo‘lish ehtimoli bozor shartlarida berilgan kreditlarga nisbatan yuqoriroq ekanligi aniqlandi. Bu holat qarz oluvchilarning "axloqiy xatar" (moral hazard) tushunchasiga tayanib, davlat mablag‘larini qaytarishga nisbatan mas’uliyatining pastligi bilan ham izohlanadi. Shuningdek, ayrim loyihalarni tanlashda iqtisodiy

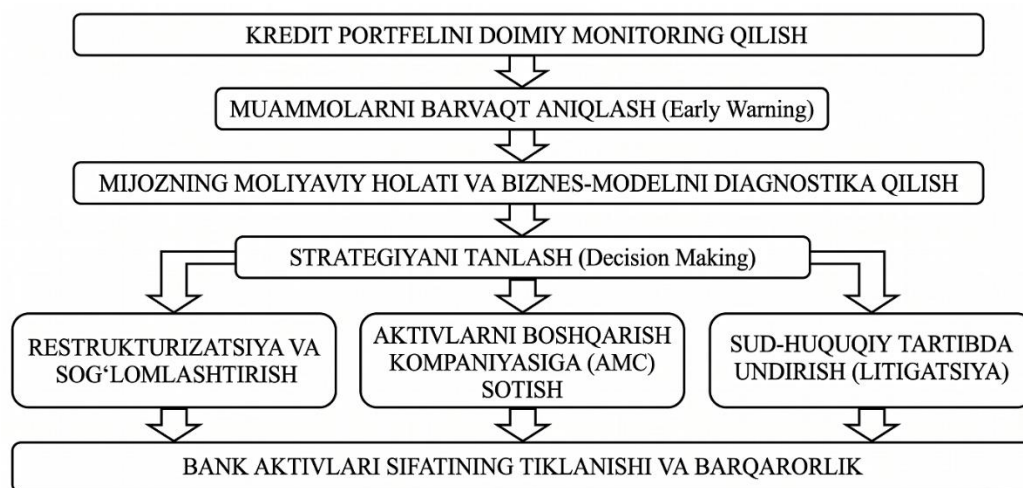
samaradorlikdan ko‘ra ijtimoiy yo‘nalishning ustunligi banklar uchun qo‘shimcha tavakkalchiliklarni keltirib chiqargan. Shu sababli, bank tizimini sog‘lomlashtirishda imtiyozli kreditlashdan to‘liq bozor mexanizmlariga o‘tish muammoli aktivlar hajmini kamaytirishning fundamental sharti hisoblanadi.

Makroiqtisodiy barqarorlik va valyuta kursining tebranishlari ham bank kredit portfeli sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi tashqi drayverlar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, xorijiy valyutada ajratilgan kreditlar bo‘yicha valyuta xatarlarining qarz oluvchilar to‘lov qobiliyatiga ta’siri yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Milliy valyutaning devalvatsiyasi eksportga yo‘naltirilmagan korxonalar uchun qarz yukini og‘irlashtirib, ularni muammoli mijozlar toifasiga tushishiga sabab bo‘lmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, banklar valyuta xatarlarini xedjirlash mexanizmlaridan yetarli darajada foydalanmasligi kredit portfeli sifatining yomonlashuviga olib keluvchi bilvosita omildir.

Banklarning ichki kredit monitoringi va scoring tizimlarining takomillashmaganligi muammolarni barvaqt aniqlashga to‘sqinlik qilmoqda. Aksariyat banklarda monitoring jarayoni ko‘proq rasmiy xarakterga ega bo‘lib, mijozning moliyaviy holatidagi salbiy o‘zgarishlar faqatgina to‘lov kechikkanidan so‘ng aniqlanmoqda. "Erta ogohlantirish tizimlari"ning (Early Warning Systems) yetarli darajada rivojlanmaganligi banklarga profilaktik choralarni ko‘rish imkonini bermayapti. Tadqiqotimiz shuni ko‘rsatmoqdaki, mijoz bilan doimiy muloqot va uning pul oqimlarini tahlil qilish orqali potentsial muammolarni bir necha oy oldin bashorat qilish imkoniyati mavjud.

O‘zbekiston bank tizimidagi NPL darajasini mintaqaviy bozorlar bilan qiyoslaganda, ko‘rsatkichlarning o‘rtacha darajada ekanligini ko‘rish mumkin. Biroq, xalqaro tajribada qo‘llaniladigan muammoli aktivlarni boshqarishning moslashuvchan usullari, masalan, aktivlarni sotish bo‘yicha ikkilamchi bozorning yetarli rivojlanmaganligi milliy bank tizimi uchun asosiy kamchilik hisoblanadi. Rivojlangan davlatlarda banklar o‘z balanslarini "tozalash" uchun muammoli

kreditlarni ixtisoslashgan investorlarga sotish orqali likvidlikni tiklaydilar. Bizda esa bunday mexanizmning takomillashmaganligi banklarni yillar davomida samarasiz aktivlarni balansda saqlashga va ular uchun qo‘shimcha zaxiralar ajratishga majbur qiladi. B

1-rasm. Muammoli kreditlarni boshqarishning kompleks strategik modeli

Tijorat banklari tomonidan muammoli aktivlar bilan ishlashda ixtisoslashgan "Aktivlarni boshqarish kompaniyalari" (AMC) bilan hamkorlik qilish tajribasi hali shakllanish bosqichida turibdi. Tahlillarimiz shuni ko‘rsatadiki, bank balansidagi yomon aktivlarni tashqi boshqaruvga berish bankning asosiy faoliyatiga diqqat qaratishiga va xodimlarning vaqtini tejashga xizmat qiladi. Hozirgi kunda aksariyat banklar bu jarayonni mustaqil amalga oshirishga harakat qilmoqda, biroq ixtisoslashgan tuzilmalarning tajribasi va instrumentariyi undirish ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshirishi mumkin. AMC modellari ayniqsa yirik sanoat loyihalari va murakkab garov mulklari bilan ishlashda o‘zining iqtisodiy samaradorligini isbotlagan. Shu sababli, bank tizimida ushbu institutsional bo‘shliqni to‘ldirish aktivlar sifatini oshirishning strategik yo‘nalishi hisoblanadi.

Kreditlarni restrukturizatsiya qilish (tarkibiy qayta qurish) amaliyoti muammoli aktivlar bilan ishlashning eng keng tarqalgan usuli bo‘lib qolmoqda. Biroq, tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, ko‘p hollarda restrukturizatsiya faqatgina muammoni vaqtinchalik kechiktirishga xizmat qilmoqda va mijozning to‘lov

qobiliyati tubdan tiklanmayapti. Samarali restrukturizatsiya mijozning biznes-modelini sog'lomlashtirish va uning pul oqimlarini optimallashtirish bilan birga olib borilishi lozim. Agarda restrukturizatsiya qilingan kreditlarning bir qismi qayta muammoli bo'lib qolayotgan bo'lsa, demak bankning ushbu yo'nalishdagi siyosati qayta ko'rib chiqilishi kerak. Haqiqiy natijaga erishish uchun restrukturizatsiya shartlari mijozning real imkoniyatlariga va bozor sharoitlariga moslashtirilishi shart.

Muammoli kreditlarni undirish jarayonida huquqiy to'siqlar, xususan, garov mulklarini realizatsiya qilishdagi murakkabliklar samaradorlikni pasaytirmoqda. Sud jarayonlarining uzoq davom etishi va ijro hujjatlarining bajarilish darajasi pastligi banklarning o'z mablag'larini qaytarish imkoniyatini cheklaydi. Garov mulkining bozor qiymati sud jarayoni davomida pasayishi yoki mulkning holati yomonlashishi bank uchun qo'shimcha zararlarni keltirib chiqaradi. Shu bois, garov mulklarini sudgacha bo'lgan tartibda undirish va auksion savdolarini shaffoflashtirish bo'yicha islohotlarni jadallashtirish lozim. Huquqiy himoyaning mustahkamligi banklarning kreditlash xatarlarini pasaytiradi va foiz stavkalarining ham optimallashtirishga xizmat qiladi.

Raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi muammoli kreditlarni boshqarishda mutlaqo yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. "Katta ma'lumotlar" (Big Data) tahlili asosida mijozlarning moliyaviy xulq-atvorini o'rganish potentsial defolt holatlarini yuqori aniqlikda bashorat qilish imkonini beradi. Skoring modellarining muntazam yangilanib borishi va algoritmning mijozning joriy tranzaksiyalari bilan bog'lanishi risk-menejment sifatini oshiradi. Tadqiqotimiz shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli monitoringdan foydalanuvchi banklarda kredit portfelining sifati an'anaviy banklarga nisbatan yaxshiroq darajada saqlanadi. Texnologik yechimlar nafaqat monitoringni, balki muammoli mijozlar bilan muloqot va undirish jarayonlarini ham avtomatlashtirish imkonini beradi.

2-jadval.

Muammoli kreditlarni sog'lomlashtirish usullarining samaradorlik tahlili

Boshqarish usuli	Samaradorlik darajasi	Xarajatlar miqdori	Tiklanish muddati
Restrukturizatsiya	Yuqori	Past	Qisqa muddatli
Sud orqali undirish	O'rta	Yuqori	Uzoq muddatli
Aktivni AMC ga sotish	Yuqori	O'rta	Tezkor
Qarzni kapitalga ayirboshlash	Past	Yuqori	Uzoq muddatli

Ushbu jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlarni boshqarishda har bir usulning o'ziga xos iqtisodiy oqibatlar mavjud bo'lib, ular bank likvidliligiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Restrukturizatsiya usuli xarajatlarning pastligi tufayli eng ommabop usul hisoblansa-da, u ko'pincha qarz yukini faqat kelajakka surish xarakteriga ega bo'lib, uzoq muddatli samaradorligi kafolatlanmagan. Sud orqali undirish bank uchun eng yuqori operatsion va huquqiy xarajatlarni talab qiladi va aktivlarning tiklanish muddati bo'yicha eng samarasiz yo'nalish hisoblanadi. Aksincha, aktivlarni AMC (Aktivlarni boshqarish kompaniyalari) ga sotish tezkorlik va likvidlikni tiklash nuqtayi nazaridan eng yuqori samaradorlikka ega ekanligi ko'rinib turibdi. Bu esa banklarga o'z balansini tezda "tozalash" va asosiy biznes operatsiyalariga qaytish imkonini beradi. Qarzni kapitalga ayirboshlash usuli esa murakkabligi va uzoq muddatli investitsion risklar tufayli kam hollarda qo'llaniladi va uning samaradorligi mijoz korxonasining kelgusi boshqaruviga bevosita bog'liqdir.

Bank xodimlarining muammoli aktivlar bilan ishlash bo'yicha malakasi va bank ichki motivatsiya tizimi ham undirish samaradorligini belgilovchi latent omillardir. Tadqiqotimiz shuni ko'rsatdiki, muammoli kreditlar bo'limi xodimlari uchun KPI tizimining to'g'ri yo'lga qo'yilishi undirish ko'rsatkichlarini 15-20

foizga oshirishi mumkin. Shuningdek, xodimlarning psixologik tayyorgarligi va mijoz bilan muzokara olib borish mahorati "yumshoq" undirish (soft collection) bosqichida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ko'p hollarda banklarda ushbu yo'nalishga yetarlicha e'tibor berilmasligi muammolarning sud bosqichigacha o'tib ketishiga sabab bo'lmoqda. Demak, kadrlar salohiyatini oshirish bankning kredit portfelini sog'lomlashtirishning muhim institutsional resursidir.

Xulosa qilib aytganda, muammoli kreditlar bank tizimi barqarorligi uchun eng katta ichki xavf bo'lib qolmoqda va ularni samarali boshqarish tizimli yondashuvni talab etadi. NPL hajmining ortishi bankning kapital yetarliligi va likvidliligiga bosim o'tkazib, uning yangi kreditlar ajratish imkoniyatini cheklaydi. Tadqiqotimiz natijasida aniqlangan qonuniyatlar bank tizimini sog'lomlashtirishda ham institutsional, ham texnologik choralarni uyg'unlikda qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Muammoli aktivlar bilan ishlashda faqatgina "jazo choralari" emas, balki mijozni iqtisodiy qo'llab-quvvatlash va biznesni sog'lomlashtirish mexanizmlari ustuvor bo'shishi lozim. Bu esa banklarning uzoq muddatli strategik maqsadlariga erishishini va milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekiston tijorat banklarida muammoli kreditlarni (NPL) boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bank tizimining moliyaviy barqarorligi aktivlar sifatini proaktiv monitoring qilish darajasiga uzviy bog'liqdir. Kredit portfelidagi muammoli aktivlarning shakllanishi nafaqat tashqi makroiqtisodiy omillar, balki bank ichki nazorat tizimining kechikib javob berishi natijasida yuzaga kelayotganligi isbotlandi. Tadqiqot davomida muammoli kreditlarni shunchaki undirish emas, balki ularni boshqarishning innovatsion va institutsional mexanizmlari bank rentabelligini oshirishning asosiy drayveri ekanligi aniqlandi. Binobarin, banklar uchun kredit

risklarini baholashda faqatgina o'tmish ma'lumotlariga tayanmasdan, balki kutilayotgan yo'qotishlar (ECL) modeliga to'liq o'tish strategik ahamiyatga egadir. Mazkur jarayon banklarning xalqaro reytinglardagi o'rnini yaxshilash va tizimli xatarlarni minimallashtirishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni tasdiqladiki, muammoli kreditlar hajmini kamaytirishning eng samarali yo'li — bu "Erta ogohlantirish tizimlari"ni (Early Warning Systems) to'liq raqamlashtirishdir. Mijozning moliyaviy xulq-atvoridagi salbiy o'zgarishlarni defolt yuzaga kelmasidan avval aniqlash bankka restrukturizatsiya choralari o'z vaqtida qo'llash imkonini beradi. Tadqiqotimiz raqamli monitoring tizimidan foydalanish undirish ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshirib, zaxira ajratmalari uchun yo'naltiriladigan mablag'larni tejashini ko'rsatdi. Shunday qilib, banklar uchun texnologik infratuzilmani yangilash muammoli aktivlar bilan ishlashning eng samarali instrumenti hisoblanadi. Tejab qolingan resurslar bankning investitsion jozibadorligini oshirishga va kreditlash ko'lamini kengaytirishga yo'naltirilishi maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan "Muammoli kreditlarni boshqarishning kompleks strategik modeli" banklarga har bir muammoli mijoz bo'yicha individual va optimallashtirish qaror qabul qilish mexanizmini taqdim etadi. Ushbu model bankning ichki monitoringi, mijoz diagnostikasi va undirish strategiyalari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi. Modelning tatbiq etilishi bank rahbarlariga muammoli aktivlarni nafaqat sud orqali undirish, balki ularni sog'lomlashtirish yoki ixtisoslashgan kompaniyalarga (AMC) sotish orqali balansni tozalash imkonini beradi. Tahlillarimizga ko'ra, ushbu model asosida ish yurituvchi banklarda aktivlar rentabelligi an'anaviy usullarga nisbatan yuqoriroq darajada saqlanadi. Mazkur model bank tizimida "yomon aktivlar"ni boshqarishning zamonaviy metodologik asosi bo'lib xizmat qiladi.

Birinchi ustuvor taklif sifatida, O'zbekiston moliya bozorida "Muammoli aktivlarni sotish bo'yicha ikkilamchi bozor"ni shakllantirish va ushbu jarayonning

huquqiy bazasini takomillashtirish zarurligi ilgari suriladi. Bank balansidagi samarasiz kreditlarni ixtisoslashgan Aktivlarni boshqarish kompaniyalariga (AMC) bozor shartlari asosida sotish mexanizmini joriy etish lozim. Bu yondashuv banklarga o'z likvidligini tezda tiklashga va diqqatni asosiy biznes operatsiyalarga qaratishga yordam beradi. Ikkilamchi bozorning mavjudligi bank tizimidagi kapital unumdorligini oshiradi va aktivlarning "muzlab qolishi" holatlarini kamaytiradi. Binobarin, bunday institutsional o'zgarish bank tizimini sog'lomlashtirishning eng tezkor va samarali yo'lidir.

Ikkinchi muhim tavsiya — banklarda kreditlarni restrukturizatsiya qilish (tarkibiy qayta qurish) jarayonlarini mijozning real pul oqimlariga moslashtirilgan holda tubdan qayta ko'rib chiqishdir. Restrukturizatsiya shunchaki muddatni uzaytirish emas, balki mijozning biznes-modelini sog'lomlashtirishga yo'naltirilgan "moliyaviy rehabilitatsiya" bo'lishi shart. Bunda banklar mijozning faoliyatini tahlil qilishda faqatgina moliyaviy hisobotlar bilan cheklanmasdan, uning bozor kon'yunkturasidagi o'rnini ham inobatga olishlari lozim. Samarali restrukturizatsiya natijasida qayta tiklangan kreditlar bank portfelining sifatini yaxshilaydi va mijozlar bilan uzoq muddatli hamkorlikni saqlab qoladi. Shunday qilib, proaktiv restrukturizatsiya bank xatarlarini boshqarishning eng "yumshoq" va iqtisodiy foydali vositasi sifatida baholanadi.

Uchinchi yo'nalishda garov mulklarini undirish va realizatsiya qilishning sudgacha bo'lgan mexanizmlarini soddalashtirish hamda elektron auksionlar shaffofligini yanada oshirish taklif etiladi. Sud jarayonlarining uzoq davom etishi aktivlar qiymatining pasayishiga olib kelishini hisobga olib, garov shartnomalarida ijro xatlarini qo'llash amaliyotini kengaytirish zarur. Huquqiy to'siqlarning kamayishi banklarga muammoli aktivlarni realizatsiya qilish xarajatlarini 20-30 foizga qisqartirish imkonini beradi. Shuningdek, garov mulklarini baholash tizimini unifikatsiyalash va ularni sotish jarayoniga xususiy sektor vakillarini faol jalb qilish lozim. Bu esa bank aktivlarining aylanish tezligini oshiradi va kreditlash xatarlarini

pasaytiradi.

To‘rtinchi taklif — banklarda "Kredit xatarlarini boshqarishning intellektual skoring tizimlari"ni (AI-based Scoring) joriy etish va ularni muammoli mijozlar ma'lumotlar bazasi bilan integratsiya qilishdir. Sun'iy intellekt mijozlarning defolt ehtimolligini an'anaviy usullardan ko'ra aniqroq bashorat qilish imkonini beradi, bu esa muammoli kreditlar vujudga kelishining oldini oladi. Skoring tizimlarining doimiy yangilanib borishi bankka har bir qarz oluvchining xatar profilini real vaqt rejimida kuzatish imkonini taqdim etadi. Katta ma'lumotlar (Big Data) tahlili asosida shakllantirilgan qarorlar bankning operatsion samaradorligini oshiradi. Binobarin, texnologik innovatsiyalar kredit portfelini sog'lom saqlashning zamonaviy kafolatidir.

Beshinchi yo'nalish sifatida, bank xodimlarining muammoli aktivlar bilan ishlash bo'yicha malakasini muntazam oshirib borish va maxsus motivatsiya tizimini (KPI) joriy etish lozim. Xodimlarning mijoz bilan muzokara olib borish va muammoli loyihalarni diagnostika qilish mahorati undirish samaradorligini 15 foizgacha oshirishi tadqiqotda isbotlandi. Banklarda "Muammoli aktivlar bilan ishlash madaniyati"ni shakllantirish ichki jarayonlarning shaffofligini ta'minlaydi. Kadrlar salohiyatiga sarmoya kiritish bankning muammoli aktivlar bo'limi faoliyatini "jazo organi"dan "tahliliy-maslahat markazi"ga aylantirishga xizmat qiladi. Bu esa mijozlar bilan munosabatlarni yangi sifat bosqichiga olib chiqadi.

O'zbekiston tijorat banklarida muammoli kreditlarni boshqarishda davlat ulushi mavjud banklarda imtiyozli kreditlashdan bozor shartlariga to'liq o'tishni jadallashtirish strategik ahamiyatga ega. Imtiyozli kreditlarning bozor qoidalariga moslashishi qarz oluvchilar mas'uliyatini oshiradi va "axloqiy xatar" (moral hazard) muammosini hal qiladi. Shu bilan birga, banklar o'zlarining kredit siyosatida tarmoqlararo diversifikatsiyani kuchaytirishlari lozim. Bu yondashuv ma'lum bir tarmoqdagi inqirozli holatlarning butun bank portfeliga salbiy ta'sirini minimallashtiradi. Iqtisodiy islohotlarning ushbu yo'nalishi bank tizimining tizimli

barqarorligini ta'minlaydi.

Yakuniy xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, ushbu maqolada taklif etilgan barcha yo'nalishlar va modellar O'zbekiston bank tizimini sog'lomlashtirish va uning xalqaro raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan. NPL hajmini tizimli boshqarish banklarimizga o'zlarining investitsion salohiyatini to'liq namoyon etish imkonini beradi. Olingan natijalar bank sektori rahbarlari uchun muammoli aktivlar bilan ishlash strategiyasini optimallashtirishda muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi. Kelgusida muammoli kreditlarni boshqarishning yangi mexanizmlarini amaliyotga tatbiq etish bank tizimining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini to'liq kafolatlaydi. Mazkur tadqiqot natijalari milliy bank tizimini transformatsiya qilish jarayonlariga munosib ilmiy hissa bo'lib qo'shilishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to'g'risida”gi O'RQ-580-son Qonuni. 2019-yil 5-noyabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “2020–2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida”gi PF-5992-son Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son Farmoni.
5. Stiglitz, J. E., & Weiss, A. (1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. The American Economic Review, 71(3), 393-410.
6. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University Press.

7. Basel Committee on Banking Supervision. (2017). Guidelines on the management of non-performing exposures and forbore exposures. Bank for International Settlements.
8. International Accounting Standards Board (IASB). (2014). IFRS 9 Financial Instruments. IFRS Foundation.
9. European Central Bank (ECB). (2017). Guidance to banks on non-performing loans. Frankfurt am Main.
10. Abdullayeva, Sh. Z. (2020). Bank ishi. Darslik. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
11. Jumaev, N. X. (2021). Bank tizimi transformatsiyasi sharoitida kredit portfeli sifatini boshqarish. Monografiya. Toshkent.
12. Ataniyazov, J. X. (2023). Tijorat banklarida muammoli aktivlarni undirish va sog'lomlashtirish mexanizmlari. Ilmiy maqola. Toshkent.
13. G'ulomov, S. S. va boshqalar. (2022). Raqamli iqtisodiyotda risk-menejment va skoring modellari. O'quv qo'llanma. Toshkent.
14. International Monetary Fund (IMF). (2023). Uzbekistan: Staff Report for the 2023 Article IV Consultation. Washington, DC.
15. World Bank. (2024). Non-performing Loans and Recovery Strategies in Emerging Economies. Report.
16. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024-2025-yillar uchun yillik hisobotlari va statistik byulletenlari.
17. Aktivlarni boshqarish kompaniyalari (AMC) faoliyatini tartibga soluvchi xalqaro metodologik qo'llanmalar va normativ hujjatlar to'plami.